

Evalda Paci

**Elemente të biografisë dhe të autobiografisë
në përpilime të autorëve të letërsisë romake
(vështrim mbi shqipërimi e përshtatje)**

Përmbledhje

Në studimet letrare të kohëve të fundit vërehet sërish një vëmendje e qartë ndaj veprave që përmbajnë elemente biografie dhe autobiografie, duke bërë të mundur dhe të rishtrohen pikëpamje mbi profilizimin e një prirjeje të qartë zhanrore, për fillimet e së cilës jepen mendime jo përherë të njëjta. Bie në sy nënvizimi i vlerave të elementeve biografike në autorë të letërsisë antike, greke dhe romake, por dhe të asaj latine të krishterë, që gjen një reflektim të qartë me “Rrëfimet” (Confessionum libri XIII) e Shën Agostinit, një autor i bërë i njohur për disa vepra të rëndësishme në historinë e krishtërit, veçanërisht për pasqyrimin e meditimeve personale në rrugën e tij drejt besimit të krishterë. Autorë të shumtë janë bërë pjesë e trajtesave mbi letërsinë biografike dhe atë autobiografike, duke bërë të mundur dhe parashtrimin e qasjeve përafuese mes tyre, në veçanti nëse kanë jetuar në periudha të ndryshme, por në të njëjtën kohë bëjnë të mundur të gjurmohen dhe elemente të ngjashme në motive dhe subjekte. Në këtë trajtesë tonën kemi veçuar disa autorë të letërsisë romake, një pjesë e të cilëve qartësisht janë dhe përfaqësues të latinitetit klasik, në disa vështrime, edhe të përfitimeve gjuhësore, edhe të modeleve letrare në të cilët janë ushtruar. Në pikëpamje të shembujve përkatës, janë ilustruar dhe pjesë nga shqipërimet e klasikëve latinë në gjuhën shqipe, duke pasur si referencë përkthimet e Henrik Lacajt (1909-1991), njohës i thelluar i letërsisë latine dhe në veçanti i periudhës klasike dhe perandorake.

Fjalë kyçe: *letërsi biografike, letërsia antike, studime letrare, motiv autobiografik.*

Letërsia biografike dhe vështrimet përkatëse mbi elemente të autobiografisë në autorë e vepra përbën një linjë qenësore në prirjet e studimeve letrare të kohëve të fundit, duke u pasqyruar dhe në botime tematike që kanë lidhje me këtë të fundit e karakterizohen dhe në qasje kryesisht

diakronike, që marrin shtysë që në gjurmët më të hershme të shfaqjes së saj, në vepra të shkrimtarëve të një tradite të lashtë në kuptimin e mirëfilltë të fjalës, por dhe në modelet e shkrimtarisë së tyre, duke qenë ata vetë përrues përpilimesh metrike dhe letrare të një veçanësie unike. Duke qenë e trajtuar dhe në vështrim tipologjik e konstitutiv, rreth letërsisë antike greke gjurmohen prurje të shumta që dëshmojnë interesin e gjallë ndaj saj, duke qenë kjo e fundit e pasur në subjekte dhe personazhe që ngjallin shtysa për vështrime të natyrës antropologjike dhe kritike.¹ Jo më pak e pasur paraqitet dhe ajo latine, e përvijuar në pikëpamje të historikut përkatës në shekuj të hershëm, në të cilat evolucioni i vetë gjuhës në të cilën do të shkruhet kjo letërsi shënohet dhe nga dëshmimi në tipare shkrimore që lidhen natyrshëm me praninë e kulturës greke në Gadishullin Italik.²

Ndërkohë, autorë të latinitetit e të romanitetit në kuptimin e mirëfilltë të fjalës ofrojnë dhe pas kaq shekujsh elemente të gjurmimit të momenteve jetësore domethënëse për vetë shkrimtarët e më tej, për hulumtuesit që në biografinë e tyre, në një masë të konsiderueshme dhe në vargje e modele të vargëzimit do të mund të kërkojnë e të interpretojnë zanafillën e dukurive letrare dhe jashtëletrare. Në një traditë të njohur të përgatitjes së botimeve ekdotike mbi veprat në prozë të autorëve që kanë shënuar zhvillime të letërsisë së shkruar në tekste të natyrës epistolare, kryqëzimi dhe nënvizimi i rëndësisë së momenteve jetësore të tyre dhe të bashkëkohësve është pjesë e aparatit kritik që i shoqëron botimet cilësore mbi to, duke u paraqitur dhe si panoramizime sinoptike mbi ndryshime politike, mbi çaste decizive në jetën e perandorëve romakë, të cilët paraprihen fuqimisht nga bëmat dhe aktet e pararendësve të tyre, gjurmët e të cilëve gjithashtu mbeten në trajtesa biografike të transmetuara në gjenerata dhe në të gjitha format e mundshme të ruajtjes së veprës së shkruar.³

Receptimi i vlerave dhe i elementeve të përmbajtjes së veprave të letërsisë latine, jo rrallë në studimet tona të emërtuar dhe me cilësimin “romake” ka qenë i reflektuar ndjeshëm në rasë të autorëve të dërguar në mërgim, një pjesë e mirë e të cilëve kanë luajtur role shoqërore të një rëndësie të veçantë, duke qenë oratorë, senatorë, avokatë, përpilues tekstesh historiografike, përshkrues itinerarësh kulturore, por dhe shkruer biografish, siç paraqitet ndër të tjera dhe

¹ Shih në veçanti dhe A.Fusi, *I modelli classici*, në *L'Epistolografia di antico regime*, Edizioni di Archilet, 2019, f.37-38.

² Shih në veçanti dhe kreun me titull “*Un nuovo genere letterario*”, të studiueses Ch.Mohrmann, në Agostino d’Ippona, *Le confessioni*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano, 1994, f.21-30.

³ Shih në veçanti kapitullin sintetik me titull “*Cronologia della vita e i tempi di Seneca*”, në Seneca, *Lettere a Lucilio, volume primo*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano, 2004, f.12-49.

vepra e mirënjohur e Svetonit mbi jetët e perandorëve, referenciale jo vetëm në gjurmime letrare dhe filologjike, por dhe në rindërtime të profileve historike të kohës.⁴

Formimi i veçantë i autorëve me të cilët periudha të tëra përfaqësohen në pikëpamje të lëvrimin e të pasurimit të gjuhës e të modeleve të shkrimtarisë përkatëse është vënë në dukje nga kritika dhe studimet e thelluara mbi historinë e letërsisë latine, e karakterizuar nga një panoramë e pasur në indice sa i përket jetëshkrimin të shkrimtarëve, rrugëtimit të gërshetuar me rrethana të përveçme (rasti i Ciceronit, por dhe i Ovidit), por dhe të lidhura me ndryshime të rëndësishme në vetë regjimin shtetëror dhe shoqëror të Romës antike, siç dhe ilustron në një sërë studimesh dhe vëllimesh tematike mbi poetë të mërgimit apo të exilit, gjithësesi të lidhur me fatin e vendit të tyre dhe në vendndodhje të largëta e të detyruara. Interpretimi i teksteve të autorëve të kësaj letërsie, një pjesë e të cilëve të mbiquajtur dhe në korrelacion me momentet historike në të cilat dhe profilizohet prirja e tyre në të quajturin “ars scribendi”, vijon të jetë objekt i punimeve doktorale dhe i tezave të magjistraturës, duke u bërë e mundur të ndërthuren vështrime ndërdisiplinore të arrira, por njëherësh dhe të nënvizohet përkatësia e tyre në letërsinë biografike dhe autobiografike.

Me një tematikë të orientuar nga elemente të biografisë dhe të autobiografisë ndërliiden natyrshëm jetëshkrimet e autorëve të shekullit të parë para lindjes së Krishtit, të gjurmueshme në elementet qenësore të tyre në vetë pasazhet nga veprat më përfaqësuese të tyre, të paracaktuara të mbijetojnë në shekuj për vetë specifikën dhe korrelacionin me regjimet në të cilat këto të fundit u ngjizën dhe më tej, u përpunuan gjerësisht prej vetë autorëve të tyre. Janë vetë titujt e veprave që bëjnë të mundur të nënkuptohet çfarë është shkruar në brendi për lexuesin, por dhe për destinatarët kryesorë të tyre, që në raste të veçanta janë vetë iniciatorët e një historie të përveçme në rrugëtimin jetësor të autorit.

Në rastin e Ovidit kemi të bëjmë me një itinerar kompleks që rrëfëhet nga vetë autori, gjithashtu burim interpretimesh që mëtojnë zbërthimin e nëntekstit të vargjeve të tij, duke sjellë më afër një kuadër gjeokulturor në të cilin ngërthehet *realja- e panjohura-e papritura- e pamundura*.

Janë pak a shumë ato rrethana që nënvizohen dhe kur Jul Cezari me çdo kusht, pavarësisht kushteve atmosferike dhe pengesave që krijohen në stinë të vështira për t’u praktikuar lundrimi, kërkon të sjellë në brigjet ilirike trupa ushtarake me të cilat do të fillonte mësymjen ndaj fortesave në të cilat Pompeu ishte stabilizuar më herët.⁵

⁴ Shih në veçanti Svetonio, *Vite dei Cesari, tradotte da Giuseppe Rigutini, introduzione di Concetto Marchesi*, Le Monnier, Firenze, 1969.

⁵ Shih dhe kapitullin me titull *Durazzo e Farsalo* në monografinë me titull “*Giulio Cesare*”, me autor J.Carcopino, Tascabili Bompiani, Milano, 2000, f.440 v.

Megjithatë, kemi të bëjmë me raste të ndryshme në pikëpamje të qasjes së personazheve kryesore ndaj këtyre faktorëve: Ovidi njoftohet që duhet të largohet nga Roma menjëherë, me gjithë stinën e pafavorshme për të udhëtuar; Cezari po kërkon të paraprijë në kohë sulmet ndaj kundërshtarit të vet politik duke qenë se ky i fundit natyrisht nuk parashikon se trupat e rivalit do t'u afrohen postbllloqeve të tij në këtë segment kohor.

Emri i autorëve të caktuar lidhet me atë të tiranit që ka qenë sundimtar në kohën në të cilën këta të fundit kanë qenë të tillë, dhe ndër shembujt që shërbejnë dhe si modele për t'u cilësuar, pikërisht dhe veçanërisht ai i Ovidit, shkrimtarit që shënoi një fazë të rëndësishme të shkrimtarisë së tij në vise të largëta e që shkaktonin dhe ndjesinë e të panjohurës për romakët, mbetet domethënës dhe me elemente të gjenezës së një sërë veprash që e karakterizojnë dhe profilin e tij.

Peripecitë e Ovidit, poetit të paralajmëruar nga një edikt i Oktavianit janë të shumta dhe vetëm disa prej tyre janë të kushtëzuara nga periudha kohore në të cilën ky edikt arrin në duart e tij, duke u paraqitur si i parevokueshëm dhe i ekzekutueshëm në një kohë të ngutshme. Janë dy veprat kryesore në të cilat mund të gjurmohet një rrjet i pasur të dhënash mbi përjetimet e autorit rreth fatit të tij, të cilat interpretohen dhe riinterpretohen nga studimet mbi periudhën e Augustit, por dhe në ato që lidhen me elemente të qytetërimit romak të asaj kohe.⁶ Në përpjekjet për të konkretizuar momentet në të cilat aktualizohet rrugëtimi i detyruar i Ovidit do të mund të gjurmohet dhe ngulmimi për t'i

⁶ I lindur në vitin 43 para lindjes së Krishtit në Sulmona, Ovidi është bërë i njohur për momentet e përfshirjes së tij në qerthujt kulturorë më të rafinuar në kohën e Augustit, duke qenë se ishte dhe pjesë e oborrit të tij e ndërkohë mbulonte dhe detyrën e magistratit romak. Arsimimi i tij mbart qartë gjurmë të formimit me kulturën greke dhe si rezultat arriti dhe të kompozojë një tragjedi me titull "Medea", për të cilën dhe mori vlerësime që në kohën e realizimit të saj. Krijimtaria e tij e gjerë numëron jo pak vepra, ndër të cilat përmenden shpesh e për arsye referimi në motive e topose dhe "Metamorfozat", një vepër poetike e ndarë në 16 libra, por ndërkohë, evokimi i një momenti kritik në jetën e tij, pikërisht në vitin 8 pas lindjes së Krishtit orienton studiuesit e biografisë së tij ndaj një ndarjeje të diktuar nga kthesa që merr jeta e tij e për më tepër dhe vijmësia e shkrimtarisë së tij në vende të largëta. Në kohën kur Ovidit i mbërrin edikti i Augustit për t'u larguar sa më shpejt nga Roma, ai kishte në proces një vepër të njohur, me titull "Fasti", të cilën e ndërpret në librin e gjashtë për të vijuar me një udhëtim të detyruar drejt Tomit (Kostanca e sotme). Edhe në proces të këtij udhëtimi, Ovidi i dedikohet krijimtarisë letrare, siç dhe mund të ilustron me poemthin me titull "Ibis", dhe me dy librat e parë të veprës me titull "Tristia", të cilën e vazhdon dhe mbas vendosjes në Tomi. Krijimtaria e Ovidit në këtë periudhë finale të jetës së tij dallohet për nota të thella elegjiake, të diktuara nga vetë kthesa që merr rrugëtimi i tij jetësor, por mbetet dhe karakterizuese e një modeli gjinor pak më të ndryshëm nga ato të përdorura më parë prej tij.

dhënë sa më të sakta kufijtë kohorë të mobilitetit të tij, i përshkueshëm në trajektore të përcaktuara e të kushtëzuara qoftë nga pikëmbërritja e largët (destinacioni final mbetet Tomi), qoftë nga rrjeti i rrugëve, qoftë nga stina që lidhet me kohën më të vështirë për të realizuar udhëtimet në det. Rastet e përpilimit të veprave të përveçme dhe të lëvrimit të shkrimtarisë në rrethana të mërgimit janë trajtuar si shfaqje dukurish që lidhen me reflektimin e përjetimeve të vetë autorëve që janë gjendur në vorbull ngjarjesh për të cilat vijojnë të jenë të përmendur e të bërë objekt studimi. Analizat që janë përpiluar në pikëpamje të shqyrtimit të përballjes së autorit augustian me idenë e një habitati të panjohur e me gjasë jomikpritës për të marrin në referim më së pari veprën “*Tristia*”, e cila do të pasohet më tej me atë me titull “*Epistulae ex Ponto*”, dhe kjo e fundit mjaft e trajtuar dhe e interpretuar në disa vështrime, me përparësi nënvizimin e elementit autobiografik që shfaqet që në vargjet më të para të saj.

Mund të vërehet që analizimi i vargjeve në të cilat gjendja shpirtërore e poetit paraqitet mjaft e rënduar shoqërohet në çdo rasë të trajtesave tekstore me një numër të konsiderueshëm shënimesh, që janë dhe një bazë e qëndrueshme interpretative e brendisë së tij.

Vargjet nga “*Tristia*” kanë gëzuar përherë një vëmendje diskrete, por dhe në rasë të shqipërimet që realizohet nga Henrik Lacaj (1909-1991) ofron mundësinë për të ndërtuar krahasime mes varianteve të disponueshme në gjuhën latine dhe atij në gjuhën tonë, me disa dallime që burojnë nga vetë natyra e ndërtimeve të kësaj të fundit.⁷

Ndër kërkimet disaveçare në materialet që ruhen në një gjendje të mirë në Arkivin e Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë, shqipërimet e Henrik Lacajt, të sistemuara në format dorëshkrimi dhe në fletë të daktilografuara, konkretisht ato të epigramave të Marcialit ishin motivuese dhe për renditjen e teksteve përkatëse në gjurmime elementesh që shpjen natyrshëm në marrëdhëniet e autorit romak me të afërmin, me personazhe të cilësuar përmes emrash të përveçëm, me karakteristikat e secilit, të perifrazuara në vargjet që e ndërtojnë krijimtarinë e tij. Pa dyshim që për vetë përdorimet e elementeve tipike në paradigmat emërore dhe foljore, autori reflekton emocione të vetat dhe ndjesi të shkaktuara nga njohja a mosnjohja e shkrimtarisë së vet nga bashkëkohësit, së cilës dhe i referohet jo pak herë në epigramet e tij. Në disa variante botimi të konsultuara kohët e fundit, pikërisht ato me një strukturë të parashikuar të përmbanin përballë njëri-tjetrit tekstin latin dhe atë gjegjës në gjuhën italiane, janë dhe një instrument i domosdoshëm për të kuptuar më qartë dhe më bindshëm referimin e

⁷ Nga elegjitë, *Nata e fundit në Romë*, në *Poetë latinë (vargje të zgjedhura)*, i përktheu nga origjinali H.Lacaj, Tiranë, 1978, f.189-199.

sipërcituar të autorit për vargjet e tij, të cilësuar në gjuhën origjinare me terma specifike.

Dy prej epigrameve më të njohura të Marcialit, që në gjuhën shqipe i kemi brendësuar falë shqipërimin virtuos të latinistit Henrik Lacaj janë dhe ato drejtuar një plagjiatori, siç cilësohet në titujt *ad hoc* me të cilin vargjet përkatëse introduktohen në botimin e Epigrameve (Epigrammata) në vitin 1842:

Janë dy epigrame të ndryshme në të cilat bëhet fjalë për të njëjtin person, emri i të cilit përmendet dhe në incipitin e tekstit:

XXX: Ad Fidentinum plagiarium/ (it. A Fidentino plagiario)

*Fama refert nostros te, Fidentine, libellos/ Non aliter populo quam recitare tuos./ Si mea vis dici, gratis tibi carmina mittam;/ Si dici tua vis ; haec eme, ne mea sint.*⁸

Dhe më tej, në një tekst të ngjashëm, por më të thukët, sërish autori i drejtohet të njëjtit personazh:

*In Fidentinum Plagiarium (it. Contro Fidentino plagiario)*⁹

*Quem recitas, meus est, o Fidentine, libellus; Sed male cum recitas, incipit esse tuus.*¹⁰

Qëmtimi i elementeve të biografisë dhe të autobiografisë të Marciali në veçanti dëshmon dhe larminë e gjurmimit të prirjeve për të ngulitur dukuri e përjetime dhe me anë të një tipologjie tjetër të krijuarit, që natyrshëm dhe në ditët e sotme lidhet me këtë autor që aktualizon rrugëtimin e tij jetësor në një tjetër fazë të shtjellimit të historisë së Romës, me gjasë në një kohë në të cilën për të metat karakteriale, por dhe për plagë të shoqërisë mund të flitet dhe duke vënë në përdorim forma të tjera të vargëzimit, tipike për arsye të koncizitetit dhe lidhjes që krijojnë mes njëri-tjetrit kur bëhet fjalë për një autor si ai.

⁸ *Epigrammatum liber I; XXX, botim i cituar, f. 107-108.* Përkthimi në italisht nga P. Magenta, Venezia, 1842: È voce, Fidentin, che i versi miei/ spacci per tuoi : se miei tu dirli vuoi / Ten' farò don ; ma se vuoi dirli tuoi,/ Acciò più miei non sian, comprarli dei. (në shqipërimin e H. Lacës, variant në dorëshkrim i konsultuar në Arkivin e Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë: *Po thonë o Fidentin, se në publik/ ti merr edhe lexon vjerrshat e mija/ dhe thue se janë të tuat./ Ti po deshe të mbetem unë auktori, t'i jap falas;/ po deshe që të thuhet se janë t' tuat, at-herë m'i blej, kështu s' janë ma të mija.*

⁹ *Epigrammatum liber I; XXXIX, botim i cituar, f. 112.*

¹⁰ Përkthimi në italisht: I versi che tu reciti/ Son miei ; ma quando poi,/ Fidentin, mal li reciti,/ Allor divengono tuoi.

Në të vërtetë, te secili prej autorëve latinë që mund të merret në analizë dhe në vështrim të reflektimit të elementeve të formimit, të prirjeve në të shkruar, por dhe në vetë nënvizimin e nevojës për të qenë të njohur e të lexuar, gjurmohen elemente të veçanta që dhe në përkthimet me të cilat këta të fundit janë rijetësuar, kanë mbetur të gjalla në vetë konotacionin që bartin, kjo falë vetë gjuhëve në të cilat njohësit e gjuhës latine kanë bërë përpjekje të përkthejnë e t'i përjetësojnë krijimet e këtyre të fundit.

Marciali mbetet një autor që referon konkretisht për vargjet e tij, në më se një pasazh të përpilimeve të tij karakteristike për strofat dhe vetë tipologjinë në të cilën përfshihet tradicionalisht. Është i njohur në traditën studimore përkatëse një fragment nga Epigramet e tij, në të cilin dhe receptimi i zërave të veçantë orienton në njohjen e prirjeve të tij si autor dhe shkrimtar. Edhe në këtë rasë u referohemi të njëjtave vargje në shqipërimin e latinistit Henrik Lacaj, që këtë sekuencë epigramatike e ka bërë pjesë të punës së tij serioze me tekset latine në vargje.

Në një fragment të tillë parashikimi për përkohshmërinë dhe brishtësinë e gjërave të caktuara në jetë është më se i qartë, ndërkohë që gjithnjë autori shprehet me një siguri të lexueshme për jetëgjatësinë e përpilimeve të veta, duke i emërtuar me termin përkatës "libelli": *Quinque satis fuerant: nam sex septemve libelli est nimium: quid adhuc ludere, Musa, iuvat?/ Sit pudor et finis: iam plus nihil addere nobis Fama potest: teritur noster ubique liber/ et cum rupta situ Messalae saxa iacebunt/¹¹ altaque Licini marmora pulvis erunt/ me tamen ora legent/ et secum plurimum hospes ad patrias sedes carmina nostra feret.*

Te Marciali në veçanti gjinden të ndërthurura vargje që pasqyrojnë në mënyrë të drejtpërdrejtë dëshirën e autorit për t'u shprehur për krijimet e tij, ndërkohë që përqsjet me të tjera personazhe, emri i të cilëve mund të shfaqet më se një herë në epigramet e tij mbartin dhe nota të qarta ironie, që dhe shënimet kritike me të cilat pajisen botimet përkatëse i nënvizojnë jo rrallë. Numri i epigrameve të Marcialit është i konsiderueshëm dhe për më tepër, referimi ndaj individualiteteve të kohës së tij bën të mundur që dhe kritikët e studiuesit e veprës të marrin në konsideratë koherencën e fakteve që përmbahen në vargjet e tij, jo gjithnjë koncize sa i përket numrit, por të përshkuara nga një realizëm therës, në veçanti nëse objekt bëhen shitësit e skllevërve, keqtrajtuesit e kësaj kategorie shoqërore që përfaqësohej dhe në gjuhën latine me emërtime e përveçime përkatëse.¹²

¹¹ Bëhet fjalë për një prej përkrahësve të Tibulit, poetit elegjiak të kohës së Augustit;

¹² Epigrammatum liber X: XXXI: IN CALLIODORUM. Addixti servum nummis here mille trecentis, ut bene coenares, Calliodore, semel; Nec bene coenasti : nullus tibi quatuor emptus Librarum coenae pompa caputque fuit. Exclamare libet : non est hic, improbe, non est piscis; homo est: hominem, Calliodore, voras.

Por dhe më tej, duke dashur të marrim në konsideratë dhe autorë të tjerë që me përpilimet e tyre dëshmojnë për prani të qasjeve biografike dhe autobiografike në letërsi, pa dyshim që dhe epistolografia, aq më tepër e lëvruar për arsye të të gjendurit në exil të autorëve që e konsiderojnë si mjeshtëri më vete, ka një vend të padiskutueshëm dhe për më tepër, gëzon një hapësirë jo të vogël në manuale, antologji, tekste studimore mbi letërsinë latine.

Qasjet studimore ndaj gjenezës së epistolografisë dhe adaptimit përkatës në autorë e vepra përbëjnë një tjetër linjë trajtesash që sigurisht bën të mundur të shihen dhe ndikime të ndërsjella në këta të fundit: Ovidi e Horaci, p.sh., por dhe të tjerë shkrimtarë që përvijojnë dhe profilin e tyre përmes kësaj gjinie të të shkruarit. Konsiderimi i kësaj të fundit në pikëpamje modeli, por dhe vetë ngërthimit në tekst të detajeve e hollësive që kanë të bëjnë me personalitetin e atij që shkruan ngjall një interes të veçantë kur flitet për Ciceronin, autori që i beson kësaj shtjelle shkrimtarie fragmente jete e momente të vështira për të cilat vijon të studiohet e interpretohet.

Autorët latinë janë ushtruar natyrisht dhe në lëmë të epistolografisë e në këtë vështrim referimi ndaj Ciceronit, të njohur ndryshe dhe si “autori arpinat” ndeshet në shumë studime që i kushtohen lindjes dhe më tej zhvillimit të këtij modeli që njih jo pak pamje e dimensione dhe kur vështrohet në qasje tipike të natyrës ndërdisiplinore.

Pikërisht për një reflektim tipik të afektivitetit dhe marrëdhënieve me të afërmin merret si shembull në antologji, studime mbi historinë e letërsisë dhe atë të poezisë latine krijimi *ad hoc* i Katulit me rasë të ndarjes nga jeta të të vëllait, fatin e të cilit ky i fundit e vajton trishtueshëm në një sekuencë vargjesh monumentale që mbeten të pashlyera në kujtesën e studiuesve të botës së latinitetit dhe leksikut specialistik që lidhet me këtë kategori të të shprehurit. Në botime të natyrës antologjike që mëtojnë t’i përfshijnë në masë të konsiderueshme autorët latinë të shekullit të parë para lindjes së Krishtit, udhëtimi i gjatë i Katulit për të arritur në vendprehen e të vëllait dallohet me shënime e shpjegime që përveçse nënvizojnë veçanësinë semantike të disa përdorimeve në tekst, shërbejnë dhe për të bërë dallimin mes këtij të fundit dhe krijimeve të tjera po aq të njohura, por që pasqyrojnë të tjera aspekte të personalitetit të autorit.¹³

Janë qartësisht të larmishme tekstet biografike kur flitet për autorë që iniciuan rrugëtimin e tyre jetësor në përmbyllje apo kapërcyell periudhash të rëndësishme për historinë e Romës. Një rast po aq i përveçëm mbetet dhe ai i epistulave të Senekës, një autor i bërë gjerësisht objekt trajtimi e interpretimi dhe për arsye të ngërthimit të momenteve jetësore me zhvillime politike të një rëndësie të veçantë në historinë e Romës. Një rast më se kompleks ai i këtij

¹³ Catullo, *La morte del fratello, Gli affetti familiari; në Leggere oggi gli autori latini*, Loescher editore, Torino, 2005, f. 168-169.

autori, që e gjen veten të përfshirë në jo pak konflikte dhe mosmarrëveshje, por që gjithashtu merr përsipër dhe të përpilojë korpuse të tëra tekstesh epistolare, në të cilat shfaqet qartë në rolin e një preceptorit, siç dhe ndodhte krejt natyrshëm mes një mjeshtri dhe dishepullit të vet.

Seneka ndër të tjera mbetet edhe një pikë referenciale sa i përket lëvrimit tipik të epistolografisë e ndërkaq edhe krahasimeve të mundshme me një pararendës, siç është me të drejtë Ciceroni, i gjendur në rrethana jetësore që reflektohen në letrat e tij drejtuar miqve e të afërmeve të vet.¹⁴ Në vetvete, epistolografia është dhe një orientim për të gjurmuar elemente të letërsisë biografike e asaj autobiografike, duke qenë e ekspozuar në çështje të ndërftjes së hollësive ndërtimore dhe estetike tipike të saj, por dhe të ndryshueshme në varësi të periudhave.

Është pikërisht epistolografia që dhe në këmbimet mes njerëzve të dijes e të kulturës në shekuj të mëhershëm, sërish ndihmon të zbardhen çështje të nevojës për t'i botuar klasikët e botës antike greke dhe romake në formatet e duhura, ato të natyrës filologjike dhe kritike.

Nuk mungojnë as në kohët e fundit trajtesat që argumentojnë domosdoshmërinë e konsiderimit në rang gjinie të letërsisë biografike, duke vënë në dukje dhe përvijimin e saj në periudha të ndryshme, ndër të cilat pikërisht shfaqjet në letërsinë antike greke dhe shenjat e para të këmbimit epistolar që dëshmojnë në to kanë gëzuar një vëmendje të përsëritur. Reflektimi në letërsinë latine dhe veçanësisht që diktohen nga personaliteti i çdo autori e bëjnë dhe më komplekse panoramën që përfshin vepra, modele të përveçme të të krijuarit, por dhe autorë që janë bërë të njohur pikërisht për arsye të identifikimit të individualitetit krijues përmes këtyre të fundit. Edhe vetë përgjithësimi i biografizmit në veprat e kësaj letërsie kërkon t'i qasemi në një rrugëtim diakronik ecurisë së krijimtarisë së disa autorëve, të cilët kanë pasuruar një zhanër të tillë me veprat e tyre, si dhe vetë historinë e letërsisë e të gjuhës latine, një prej gjuhëve më të studiuara dhe në pikëpamje të veçorive autoriale që vihen në dukje sidomos kur studiohen me hollësi periudha dhe zhvillimet që i karakterizojnë ato. Në mjaft studime në të cilat gjurmohet dhe ecuria në një linjë të mirëfilltë modelesh e shkrimtarie e kësaj letërsie reflektohen dhe vlerësime mbi shkrimet e Shën Agostinit (354-430 pas lindjes së Krishtit), ipeshkvit të Ipponës, i cili lë gjurmët e një ecjeje të thellë individuale në veprën me titull "*Confessiones*", duke u bërë që të cilësohet dhe si përpiluesi i një modeli unik të rrëfimit autobiografik, që është bërë i njohur në variante të përkthyer në shumë gjuhë.¹⁵

¹⁴ M. Tullius Cicero, *Epistulae ad familiares*, Cambridge University Press, 1977.

¹⁵ Ch. Mohrmann, në Agostino d'Ippona, *Le confessioni (la via interiore per arrivare a Dio)*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano, 1994, f. 30.

Vështrimi tërësor dhe kontekstualizimi përkatës në rasë të individualizimit të veçorive të të shkruarit të secilit prej autorëve të letërsisë romake paraqitet kompleks duke marrë në konsideratë trajtesat që vitet e fundit kanë marrë një përpjesëtim të shtuar, duke pasur parasysh dhe interpretimet që nënvizojnë dhe momente jetësore tipike për autorë të caktuar. Aq më tepër, kur bëhet fjalë për tipare të të shkruarit që lidhen me vetë elementet referenciale në biografi dhe autobiografi, shqipërimet që disponojmë e që evokojnë dhe kontribute të mëhershme në fushë të përkthimitarisë, marrin një vlerë të shtuar.

Bibliografi

- Castellana, Riccardo. *Finzioni biografiche. Teoria e storia di un genere ibrido*. Roma: Carocci, 2019.
- Castellana Riccardo. *Biografia e autobiografia (scritture di vita dall'antichità a oggi)*. Roma: Carocci, 2025.
- Carcopino Jérôme. *Giulio Cesare*. Milano: Tascabili Bompiani, 2000.
- Catullo Marco Valerio. *Gli affetti familiari*. Në *Leggere oggi gli autori latini*. Torino: Loescher editore, 2005.
- Finelli Francesco. “Biografia latina: note di genere letterario”. *Historias fingidas*, numero speciale 2, 2023.
- Fusi Alessandro. *I modelli classici*. Në *L'Epistolografia di antico regime*. Edizioni di Archilet, MMXIX.
- D'Ipomma Agostino. *Le confessioni (la via interiore per arrivare a Dio)*. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli, 1994.
- Marziale M.Valerio. *Gli epigrammi, con traduzione e note del cav. P.Magenta*. Venezia: Tipografia di G.Antonelli, 1842.
- Marciali. *Epigrame, i përkthet nga origjinali H.Lacaj*. Tiranë, 1979.
- Martialis M.Valerius. *Epigrammata*. Post V. Heraeum D.R. Shackleton Bailey, Editio stereotyopa editionis primae (MCMXC), Monachii et Lipsiae, MMVI.
- M. Tullius Cicero. *Epistulae ad familiares*. Cambridge University Press, 1977.
- Momigliano Arnaldo. *Lo sviluppo della biografia greca*. Torino: Einaudi editore, 1974.
- Orazio. *Le satire (con testo a fronte)*. Milano: Garzanti, 1976.
- Ovidi. Në *Poetë latinë (vargje të zgjedhura), i përkthet nga origjinali H.Lacaj*. Tiranë, 1978.

Ovidio. *Epistulae ex Ponto* (Lettere dal Ponto), (a cura di L. Galasso), Mondadori, Milano, 2023.

Svetonio. *Vite dei Cesari, tradotte da Giuseppe Rigutini, introduzione di C. Marchesi*. Firenze: Le Monnier, 1969.

Ruiz Urbón Cristina. “La configuración del autor literario a lo largo de la historia”. Siglo XXI. *Literatura y Cultura Españolas*, n.29, 2022.

SUMMARY

Elements of Biography and Autobiography in the Works of Roman Literature Authors (a view on translations and adaptations)

In recent literary studies, renewed attention has been directed toward works that contain elements of biography and autobiography, making it possible to reconsider perspectives on the shaping of a clear generic tendency, whose beginnings are not always interpreted in the same way. Particularly noteworthy is the emphasis on the value of biographical elements in authors of ancient literature, both Greek and Roman, as well as in Christian Latin literature, which finds a clear reflection in *The Confessions* (*Confessionum libri XIII*) of Saint Augustine, an author renowned for several important works in the history of Christianity, especially for the portrayal of his personal meditations on the path toward Christian faith. Numerous authors have become part of discussions on biographical and autobiographical literature, allowing for the presentation of comparative approaches among them, especially when they lived in different periods, while at the same time enabling the tracing of similar elements in motifs and subjects.

In certain authors, the biographical element clearly becomes a central motive of their creative work, as well as a criterion for the selection of the literary model to be followed. Texts with elegiac notes, at the same time conveyors of a typical formation such as that of the neoterics, became well known as they were transmitted from tradition to tradition, thus becoming merged/unified whenever the author's name was mentioned. Catullus sings to his deceased brother who, moreover, rests in distant lands; in order to reach his place of burial, the poet must undertake a long journey, crossing seas and vast distances. His sentences have become proverbial and represent, as an incipit, one of the most renowned creations in Roman literature of his time.

In this study, we have highlighted several authors of Roman literature, some of whom are clearly representatives of classical Latinity, both in terms of

linguistic achievements and in the literary models they practiced. Regarding specific examples, passages from Albanian translations of Latin classics are illustrated, with reference to the translations of Henrik Lacaj (1909–1991), a profound connoisseur of Latin literature, particularly of the classical and imperial periods.